

An Analysis of the Phenomenon of the Rain-Bringing Stone and the Rituals and Beliefs Sssociated with it in Books of Wonders and Classical Persian Literary Texts

Maryam Kasayi¹, Khalil Beig Zadeh*²

Received: 18/11/2024

Accepted: 05/05/2025

Abstract

In the popular mythology and culture, there have been variant traditions and customs related to modification in the nature in order to generate precipitation or otherwise preventing them. In these traditions, intervention in the nature was deemed to occur through using specific objects, taking certain actions and casting spells. One of the most important instances of these practices which have been prevalent in the central Asia especially among Turkish societies, is resorting the rain stone to bring about snow and rain. The objective of this study, which was conducted in an analytical and descriptive method with citation of quite a few antiquated sources, is to critique and analysis of rain stone in age-old texts especially books of wonders, mineralogical and historical ones along with referring to the comparable traditions in popular cultures and mythology. The pivotal questions in this study concern the origin of this stone and its functions and

* Corresponding Author's E-mail:
kbaygzade@razi.ac.ir

1. Post-doctorate in Persian language and literature, Department of Persian language and literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.

<https://orcid.org/0000-0001-7824-9349>

2. Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah, Iran.

<https://orcid.org/0000-0003-0637-4700>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

modus operandi. The results of the investigation show that the ancient people have had both natural and mythological perspectives towards the rain stone as a sort of talisman, which [was believed to] empowered the operators and enabled the spellers to weaken and defeat the enemy by bring up snow and cold weather. This stone has also played an important role in agriculture by generating rain on the fields or preventing hail.

Keywords: Intervention in the weather; rain stone; rain stone origins; rain stone functions; comparable traditions.

Background research

Behazin, D (1977) discusses a well-known stone in Ardabil and shows the reflections of *Hajar-al-Matar* in several texts. Jafari (Qanavati), (2022) in the detailed entry titled '*Rain Invocation*' published in Volume Two of the Encyclopedia of Iranian Folk Culture, referred to numerous rituals and beliefs related to rain-seeking practices. Part of his research focuses on rain invocation through rain-bringing stones. In 2002, Kiaei briefly discussed the concept of rain invocation and examined some of its manifestations in popular culture. In his 2016 book *Popular Beliefs of the People of Iran*, Zolfaghari, while examining rain-invoking rituals, briefly referred to the rain-bringing stone under the entry "Rain Invocation".

Objectives and research questions

The main objective of this research, conducted in a descriptive-analytical method, is to examine, analyze, and explore the phenomenon of the rain-bringing stone (*hajar al-matar*) and the rituals and beliefs associated with it as reflected in *Ajayib-namas* and other classical Persian texts. This study seeks to answer the following questions:

- In which categories of classical texts is *hajar al-maṭar* reflected, and what set of rituals and beliefs has developed around it?
- What is the relationship between *hajar al-maṭar* and magic or talismans, and what similar rituals and beliefs exist in mythology and folklore?
- What are the uses of *hajar al-maṭar*?
- From the perspective of earlier scholars, how was *hajar al-maṭar* regarded in terms of truth and falsehood?

Main Discussion

Weather manipulation has long been practiced among certain communities, giving rise to various customs, rituals, and beliefs that can be traced in mythological texts, mineralogical works, historical sources, *Ajayib-namas* (wonder books), and folklore. One of the most significant rain-invoking rituals is the use of the rain-bringing stone, which merits examination and analysis in terms of its origins and essence, its function, its reality or imagined nature, and its relation to magic and talismans.

Rain invocation has been common in the mythologies of different nations, accompanied by a wide variety of rituals. The use of *hajar al-maṭar* (the rain-bringing stone) was particularly prevalent among the Turkic-speaking peoples of Central Asia. In Turkish, the stone was called *yad* (or *yede*), and the person who employed it was known as a *yad-chi*. The term *yad* is etymologically related to the Persian word *jadu* (“magic”) and is associated with wizardry and talismanic practices.

The rain-bringing stone was employed for multiple purposes. It served as a means of demonstrating the rain-maker’s mastery over nature and his ability to perform extraordinary acts. *Hajar al-maṭar* was also used in warfare, often by creating cold weather to bring about

the enemy's defeat. Furthermore, among its functions was the prevention of agricultural damage caused by hail.

Conclusion

In mineralogical texts, the origin of *hajar al-maṭar* (the rain stone) has been described as either mineral or animal. Historical sources relate that when the Prophet Noah (peace be upon him) divided the world, he granted this stone as a supernatural power to the forefather of the Turks. Some accounts attribute the rain stone to a desert located in the far eastern regions of the earth. An ancient Sogdian document concerning *hajar al-maṭar* mentions a talisman by which a sorcerer, through specific rituals, could cause rainfall. Abu Rayḥan Biruni, adopting a rational and empirical approach, regarded *hajar al-maṭar* as a groundless legend and attempted to demonstrate, through reasoning, the impossibility of causing or preventing snow and rain by means of it.

Nevertheless, a considerable number of sources either endorsed the effectiveness of the rain stone or treated it with a believing sympathy. One of its most significant functions was its employment in military contexts by court magicians, who, through generating wind, rain, snow, and cold, would catch enemy forces off guard during battle. The rain stone was also used to temper the air, dispel heat and flies, legitimize authority, protect crops from damage caused by hail, and produce rainfall for the crops.

Reference

- Abu al-Qasim Kshani, A. (2007). *Arais al-Jawahir wa Nafais al-Aṭayib* (edited by A. Afshar). al-Maʿy.
- Abu Rayḥan Biruni, M. (1995). *Al-Jamahir fi al-Jawahir* (edited by Y. Hadi). Elmi va Farhangi and Miras-e Maktub.

- Al-Jahiz, A. (1966). *Kitab al-Ḥayawan*, Vol. 4. (edited by 'A. M. H.). Maktabat Muṣṭafa al-Babi.
- Andrews, K. (2017). *Talismans and Amulets* (translated by R. Behzadi). Tahuri.
- Ansari Dimashqi, Sh. (2003). *Nukhbat al-Dahr fi Ajaib al-Barr wa al-Bahr* (translated by S. H. Tabibian). Asatir.
- Aristotle. (2009). *Athar Alawi* (translated by A. Saadat). Hermes.
- Aṭa Malik Juvayni. (1999). *Tarikh-e Jahangusha* (edited by M. Qazvini). Donya-ye Ketab.
- Azari Esfarayeni, H. (2024). *Ajayib va Gharayib* (edited by V. Royani and Y. Yusefnejad). Afshar Endowment Foundation.
- Bakr Tusi, M. (1963). *Jahan-nameh* (edited by M. A. Riyahi). Ibn Sina.
- Behazin, D. (1977). People's beliefs in Ardabil regarding the rain-bringing stone. *Review of History*, 12(4), 119–142.
- Byani, Sh. (2010). *Religion and state in the Mongol era*. University Press.
- Cavendish, R. (2011). *Mythology* (translated by R. Behzadi). Elm.
- Danesh-Pazhuh, M. (1958). *Two treatises on Alawi works*. Piruz.
- Dehkhoda, A. (1998). *Lughatnameh* (edited by M. M. and S. J. Shahidi). Institute of Dehkhoda Dictionary.
- Donisri, Sh. (1971). *Nawadir al-Tabadir li-Tuḥfat al-Bahadur* (edited by M. T. Danesh-Pazhuh and A. Afshar). Iran Cultural Foundation.
- Eliade, M. (1993). *History of religions* (translated into Farsi by J. Setari). Soroush.
- Eliade, M. (2006). *Fundamental sacred texts from around the world* (translated into Farsi by M. Salehi Allameh). Fararavan.
- Ferdowsi, A. (2009). *Shahnameh* (edited by J. Khaleqi Motlaq). Center of the Great Islamic Encyclopedia.
- Frazer, J. J. (2009). *The golden bough* (translated into Farsi by K. Firuzmand). Agah.

- Gardezi, A. (1984). *History of Gudarzi* (edited by A. Habibi). Donya-ye Ketab.
- Gharib, B. (1969). Talismans for rain. *Iranian Cultural Society*, 7(1), 12–24.
- Gharib, B. (1995). *Sogdian Dictionary*. Farhangan.
- Hasan-Dust, M. (2016). *Etymological dictionary of Persian language*. Academy of Persian Language and Literature.
- Haseb Tabari, M. (2012). *Tuḥfat al-Gharaʾib* (edited by J. Matini). Library of the Islamic Consultative Assembly.
- Ibn Faqih Hamadani, A. (1996). *Al-Buldan* (edited by Y. al-Hadi). Alam al-Kutub.
- Jafari (Qanavati), M. (2022). Rain invocation. In *Encyclopedia of Iranian Folk Culture*, Vol. 2, edited by Kaẓem Musavi Bejnurdi. Center of the Great Islamic Encyclopedia.
- Johari Nishaburi, M. (2004). *Golden letters of Nezami* (edited by A. Afshar and M. R. Daryagasht). Miras-e Maktub.
- Khandamir, G. (2001). *Ḥabib al-Siyar* (edited by M. Dabirsiaqi). Khayyam.
- Kiaei, M. (2002). Rain invocation. In *Great Islamic Encyclopedia*, Vol. 11, edited by Kaẓem Musavi Bejnurdi. Center of the Great Islamic Encyclopedia.
- Mahjoub, M. J. (2007). *Folk literature of Iran* (edited by H. Zolfaghari). Cheshmeh.
- Marco Polo. (1971). *Travelogue* (translated by H. Sahihi). Translation and Publishing Company.
- Minavi, Kh. (2012). *Translation of Khord* (edited by A. Tafazoli). Toos.
- Mir-Khand, M. M. (1959). *Rauḍat al-Ṣafa* (edited by A. Parviz). Khayyam.
- Mohammad ibn Mansur. (1956). *Letters of value* (edited by M. Sotudeh). *Farhang-e Iran Zamin*, 4, 185–302.

- Mousavi, M. (2005). Turkish and Mongolian vocabulary in Juvayni's Tarikh-e Jahangusha. *Mirror of Heritage*, 30–31, 58–89.
- Mubarakshah Marvruzi, F. (1927). *History of Fakhr al-Din Mubarakshah* (edited by A. D. Dennison). School of Oriental Studies.
- Nasir al-Din Tusi, M. (1969). *Tansukh-nameh-ye Ilkhani* (edited by M. T. Modarres Razavi). Iran Cultural Foundation.
- Nuwairi, Sh. (1963). *Nihayat al-Arab*. Cairo.
- Parinder, J. (2011). *African myths* (translated by M. H. Bajelan Farrokhi). Asatir.
- Rashid al-Din Fazlullah Hamadani. (1994). *Jame al-Tawarikh* (edited by M. Roshan and M. Musavi). Nashr al-Alborz.
- Rouhi. (1948). Ulum-e Khafiyah. *Yaghma*, 7, 311–314.
- Shahmardan ibn Abi al-Khayr. (1983). *Nuzhatnameh-ye Alai* (edited by F. Jahanpor). Institute for Cultural Studies and Research.
- Sharaf al-Din Ali Yazdi. (2008). *Letters of Zafar*. (edited by S. S. Mirmohammad Sadeq and A. Navai). Library of the Islamic Consultative Assembly.
- Tabrizi, I. M. (2018). *Ajayib al-Dunya* (edited by A. Navidi Malati). Afshar Endowment Foundation and Sokhan.
- Tabrizi, M.H. (1963). *Burhan Qaṭi* (edited by M. Moin). Ibn Sina.
- Tarsusi, M. (2010). *Letter of Darab* (edited by Z. Safa). Elmi Farhangi.
- Tob, K. (2005). *Aztec and Maya myths* (translated by A. Mokhber). Markaz.
- Tusi, M. (2008). *Ajayib al-Makhluqat wa Gharayib al-Mawjudat* (edited by M. Sotudeh). Elmi va Farhangi.
- Zaidari Nasawi, Sh. (2015). *Sirat-e Jalal al-Din Mankbarni* (edited by M. Minavi). Elmi Farhangi.
- Zakariya Qazvini, M. (1961). *Ajayib al-Makhluqat wa Gharayib al-Mawjudat* (edited by N. Sabbouhi). Naser Khosro Central Press.

Culture and Folk Literature

E-ISSN: 2423-7000

Vol. 13, No.64

September -October 2025

Research Article

-
- Zamji Esfarzari, M. (1959). *Rauḍat al-Jannat fi Awsaf Madinat Heart* (edited by M. K. Emam). University of Tehran.
- Zavosh, M. (1996). *Mineralogy in ancient Iran*. Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Zolfaghari, H. (2016). *Popular beliefs of the people of Iran*. Cheshmeh.

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه
سال ۱۳، شماره ۶۴، مهر و آبان ۱۴۰۴
مقاله پژوهشی

واکاوی پدیده سنگ باران‌زا و آیین‌ها و باورهای مرتبط با آن در عجایب‌نامه‌ها و متون کهن ادب فارسی

مریم کسائی^۱، خلیل بیگزاده^{۲*}

(دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۲۸ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۲/۱۵)

چکیده

در اساطیر و فرهنگ عامه آداب و رسوم گوناگونی با موضوع تصرف در طبیعت و ایجاد باران و برف و تگرگ یا دفع آن وجود داشته است. در این آیین‌ها با استفاده از اجسامی خاص، انجام اعمالی ویژه و خواندن افسون، در طبیعت و هوا تصرف می‌شد. یکی از مهم‌ترین نموده‌های این امر، استفاده از حجرالمطر برای ایجاد برف و باران است که در آسیای مرکزی و غالباً در میان اقوام ترک‌زبان رواج داشته است. موضوع این پژوهش که به شیوه توصیفی - تحلیلی و با استناد به منابع کهن انجام گرفته، بررسی، نقد و تحلیل حجرالمطر در متون کهن، به‌ویژه عجایب‌نامه‌ها، متون کانی‌شناختی و متون تاریخی و اشاره به آیین‌های مشابه در اساطیر

۱. پسادکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

<https://orcid.org/0000-0001-7824-9349>

۲. دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران (نویسنده مسئول)

*kbaygzade@razi.ac.ir

<https://orcid.org/0000-0003-0637-4700>

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY- NC) license <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.

و فرهنگ عامه است. پرسش اصلی تحقیق این است که منشأ این سنگ چیست و طرز عمل و کاربردهای آن چگونه بوده است؟ نتایج پژوهش نشان می‌دهد که قدما، دو نگاه عمده طبیعی و اسطوره‌ای به حجرالمطر به عنوان نوعی طلسم داشته‌اند که استفاده از آن قدرتی خارق‌العاده تلقی شده و افسونگران باران‌ساز با ایجاد برف و سرما، نقش مهمی در تضعیف و شکست لشکر دشمن داشته‌اند. همچنین در کشاورزی و باراندن باران بر مزارع و دفع تگرگ نقش مهمی ایفا کرده است.

واژه‌های کلیدی: تصرف در آب و هوا، حجرالمطر، منشأ حجرالمطر، کاربردهای سنگ باران، آیین‌های مشابه.

۱. مقدمه

تأمل در متون کهن نشان می‌دهد که طبیعت و تحولات آب و هوا از دو چشم‌انداز کلی مورد توجه انسان بوده است؛ چشم‌انداز نخست مبتنی است بر تجربه و نوعی نگاه علمی در حد مقدورات زمانه. ارسطو در *آثار علوی*، از این منظر تلاش کرده تا دلایل پدیده‌های جوی را توضیح دهد (ارسطو، ۱۳۸۸، صص. ۸۰ - ۸۹). در دنیای اسلام نیز تحت تأثیر آرای ارسطو، نگاهی علمی به پدیده‌های جوی وجود داشته است. در رساله *السنجریة فی الکائنات العنصریة* تألیف زین‌الدین عمر بن سهلان ساوجی و *رساله آثار علوی* از شرف‌الدین مسعودی مروزی، مطالبی نزدیک به آنچه ارسطو گفته بود، دیده می‌شود (نک: دانش‌پژوه، ۱۳۳۷، صص. ۲۰ - ۳۵، ۹۱ - ۹۶). در مقابل این نگاه تجربی، نگاهی مبتنی بر جادوگری رواج داشته که انسان به کمک اشیای خاصی، رفتارهای ویژه‌ای را برای تصرف در طبیعت انجام داده است. استفاده از سنگ باران و باورها و آیین‌های مرتبط با آن از این مقوله است. این پژوهش که به روش توصیفی - تحلیلی انجام گرفته در پی پاسخ به چند پرسش است: حجرالمطر در کدام دسته از متون کهن

واکاوی پدیده سنگ باران‌زا و آیین‌ها و باورهای... _____ مریم کسائی و همکار

بازتاب یافته است؟ منشأ این سنگ و مجموعه باورهای شکل گرفته درخصوص آن چیست؟ حجرالمطر چه ارتباطی با جادو و طلسم دارد و آیین‌ها و باورهای مشابه آن در اساطیر و فرهنگ عامه چیست؟ نگاه قدما به حجرالمطر از منظر صدق و کذب چیست؟

۲. پیشنهاد پژوهش

تاکنون پژوهش‌هایی درباره حجرالمطر انجام گرفته است؛ سال‌ها پیش روحی مطلب بسیار کوتاهی تحت عنوان «علوم خفیه» در مجله یغما منتشر کرد و برخی از مظاهر علوم خفیه چون باران‌سازی را دور از واقعیت ندانست (روحی، ۱۳۲۷، صص. ۳۱۱ - ۳۱۴). مطلب او در لغت‌نامه دهخدا نقل شده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ذیل حجرالمطر). محمدجعفر محجوب در مقاله «شاهنامه و فرهنگ عامه» به مواردی از ایجاد برف و باران در شاهنامه و چند متن دیگر اشاره کرده است (محجوب، ۱۳۸۶، صص. ۹۱ - ۱۰۱). داریوش به‌آذین در مقاله‌ای با عنوان «اعتقادات مردم اردبیل درمورد سنگ باران‌زا»، به سنگی معروف در اردبیل پرداخته و بازتاب سنگ باران را در چند متن نشان داده است (به‌آذین، ۱۳۵۶، صص. ۱۲۱ - ۱۲۷). محمدجعفری (قنواتی) در مدخل مفصل «باران‌خواهی» که در دانشنامه فرهنگ مردم ایران چاپ شده، به آیین‌ها و باورهای فراوانی درباره باران‌خواهی اشاره کرده است (جعفری قنواتی، ۱۴۰۱، ج. ۲/صص. ۱ - ۲۲). بخشی از تحقیق ایشان به باران‌خواهی با توسل به سنگ‌های باران‌ساز اختصاص دارد (همان، ص. ۸). منصور کیایی در مقاله «باران‌خواهی» که در دائرةالمعارف بزرگ اسلامی چاپ شده، به صورت بسیار فشرده به این مطلب پرداخته و برخی بازتاب‌های آن در فرهنگ عامه را بررسی کرده است (کیایی، ۱۳۸۱، ج. ۱۱/صص. ۸۸ - ۹۰). حسن

ذوالفقاری در کتاب *باورهای عامیانه مردم ایران* ضمن بررسی آیین‌های طلب باران ذیل مدخل «باران‌خواهی»، به اختصار به سنگ باران‌زا اشاره کرده است (ذوالفقاری، ۱۳۹۵، ص. ۱۳۸). بدرالزمان قریب نیز با ترجمه متن کهنی از زبان سغدی با عنوان «طلسم باران»، سندی مهم در این زمینه به دست داده است (قریب، ۱۳۴۸، ص. ۱۲ - ۲۴). بخش‌هایی از کتاب *شاخه زرین* به برخی باورها و آیین‌های باران‌خواهی در اساطیر ملت‌های مختلف اختصاص دارد که نشان‌دهنده سابقه و اهمیت آیین‌های باران‌خواهی در میان ملل مختلف است (فریزر، ۱۳۸۸، صص. ۱۴۷ - ۱۵۰، ۳۵۷، ۳۶۳). جز آنچه ذکر شد درباره سنگ باران، برخی یادداشت‌های بسیار کوتاهی از مصححان در حواشی متون ذکر شده است از جمله در حاشیه *تاریخ جهانگشای* (نک: عطاملک جوینی، ۱۳۷۸، ج. ۱/ص. ۱۵۲)، *سیرت جلال‌الدین منکبرنی* (نک: زیدری نسوی، ۱۳۸۶، صص. ۳۹۲ - ۳۹۳)، *برهان قاطع* (نک: تبریزی، ۱۳۴۲، ج. ۴/صص. ۲۴۲۸ - ۲۴۲۹). با این حال تاکنون تحقیق جامعی درباره حجرالمطر و بازتاب آن در متون کهن ادب فارسی صورت نگرفته است.

۳. چارچوب نظری

پدیده حجرالمطر در متون اساطیری، تاریخی، کانی‌شناختی، عجایب‌نامه‌ها و فرهنگ عامه بازتاب گسترده‌ای داشته و نویسندگان چنین متونی براساس دیدگاه و هدف خویش، از منظرهای مختلفی به آن نگریسته‌اند. این جستار، پژوهشی بنیادی درباره سنگ افسانه‌ای باران‌زا و بازتاب آن در متون کهن ادب فارسی است که به روش توصیفی - تحلیلی و براساس مطالعات کتابخانه‌ای انجام گرفته و در پی آن است تا ابعاد مختلف این پدیده را در متون مذکور بررسی و تحلیل کند.

واکاوی پدیده سنگ باران‌زا و آیین‌ها و باورهای... _____ مریم کسائی و همکار

۴. بحث و بررسی

یکی از مهم‌ترین آیین‌های باران‌خواهی استفاده از سنگ باران است که از منظر ریشه و ماهیت، تصرف در هوا، منشأ، کارکرد، واقعی یا خیالی بودن و ارتباط آن با طلسم شایسته بررسی و تحلیل است.

۴-۱. ریشه لغوی و ماهیت سنگ باران

یای (=yay) یده، یادا (yada) نام سنگ افسانه‌ای باران‌زاست که یایچیان یا یده‌چیان/جده‌چیان به واسطه آن باران و برف و توفان پدید می‌آوردند. یای، یده و جادا (Jada) در مغولی برگرفته از واژه (yadw) سغدی است که معادل با جادوی فارسی است. در فارسی میانه جاتو، جادوک و جاتوکیه و در زبان اوستایی یاتوک (yatuk) به معنای جادوگر بوده است (موسوی، ۱۳۸۴، ص. ۸۶؛ نیز نک: قریب، ۱۳۷۴، ص. ۱۲۵، ۴۴۴، ۴۴۵). برخی از محققان در ارتباط لغات یاد شده با yatu در زبان اوستایی تردید کرده‌اند (حسن‌دوست، ۱۳۹۵، ج. ۴/ ص. ۲۹۴۵). از نگاه اقوام ترک و مغول حجرالمطر نوعی سنگ بوده با خواص جادویی که از استعمال و اصطکاک آن، باران و برف حادث می‌شده است. این سنگ را جده، جده‌تاش و یده می‌گفتند و علم باراندن باران به واسطه آن را یای، جدامیشی و جده‌چی‌گری و صاحب آن علم را یای‌چی، جده‌چی و یده‌چی گفته‌اند (عظاملک جویینی، ۱۳۷۸، حاشیه مصحح، ج. ۱/ ص. ۱۵۲؛ نیز نک: زیدری نسوی، ۱۳۸۴، ص. ۳۹۲؛ بیانی، ۱۳۸۹، ج. ۱/ ص. ۲۱). در برخی از متون سنگ باران را «سنگ بت» و کسانی که آن را به کار می‌بردند، «بت‌جو/ بت‌خو» خوانده‌اند (جوهری نیشابوری، ۱۳۸۳، ص. ۲۵۸؛ نصیرالدین طوسی، ۱۳۴۸، ص. ۱۶۱). حجرالمطر سپید خاک‌رنگ، سرخ تیره، ابلق‌گونه و یا مرکب از چند رنگ بوده است (جوهری نیشابوری،

۱۳۸۳، ص. ۲۵۹؛ آذری اسفراینی، ۱۴۰۳، ص. ۲۰۹. همچنین گفته‌اند برای ایجاد باران، برف، تگرگ و تغییر هوا سنگ‌های متفاوتی وجود داشته است (جوهری نیشابوری، ۱۳۸۳، ص. ۲۶۰؛ نیز نک: ابوالقاسم کاشانی، ۱۳۸۶، ص. ۱۷۲). استفاده از حجرالمطر را باید از زمره دانش خواص به شمار آورد. از نظر قدما، هر کدام از اشیا خاصیتی دارند که دلیل برخی بر ما روشن و برخی دیگر در پرده ابهام است (شهردان بن ابی‌الخیر، ۱۳۶۲، ص. ۳۰) جابر بن حیان در کتابی با عنوان خواص در این باب سخن گفته است (همان، ص. ۳۲؛ نیز نک: طوسی، ۱۳۸۷، صص. ۴۵۸ - ۴۵۹).

۴-۲. تصرف در هوا از اسطوره تا فرهنگ عامه

از دیرباز باورها و آیین‌های اساطیری و جادویی متنوعی با موضوع تصرف در طبیعت و ایجاد باران و برف در برخی مناطق دنیا رواج داشته است؛ بوریات‌ها (Bouriate) معتقد بودند که برخی سنگ‌های آسمانی، باران‌زا هستند. از این‌رو در خشک‌سالی، برای چنین سنگ‌هایی قربانی می‌کردند (الیاده، ۱۳۷۲، ص. ۲۲۳). شکل برخی از سنگ‌های زیر آب شبیه مار، قورباغه و ماهی تصور می‌شد و معتقد بودند با آب ارتباط دارند (همان، ص. ۲۲۴). جیمز فریزر در شاخه زرین آیین‌های فراوانی را از اقوام مختلف درباره تصرف در هوا و باران‌زایی مطرح کرده که حاکی از قدمت و گستردگی چنین آیین‌هایی در میان اقوام گوناگون است (نک: فریزر، ۱۳۸۸، ص. ۱۴۷ - ۱۵۰). نظیر چنین آیین‌هایی در میان بومیان استرالیا (نک: الیاده، ۱۳۸۵، ج. ۲/ص. ۱۳۱)، آفریقا (نک: پاریندر، ۱۳۹۰، صص. ۱۲۳ - ۱۲۵) و آمریکای مرکزی (نک: کاوندیش، ۱۳۹۰، صص. ۴۳۹ - ۴۴۰؛ توب، ۱۳۸۴، ص. ۴۴)، هم رایج بوده است. باور به تصرف در هوا ناشی از خواست و آرزوی انسان در پیشبرد طبیعت مطابق میل خود است (فریزر، ۱۳۸۸،

واکاوی پدیده سنگ باران‌زا و آیین‌ها و باورهای... _____ مریم کسائی و همکار

ص. ۳۵۷). به همین دلیل فرمانروایان خود را در مقابل تغییرات هوا مسئول می‌دانستند و به‌عنوان افسون‌باران و برکت‌خواهی فرزندان خود را به دار می‌آویختند (همان، ص. ۳۶۳).

در اساطیر و فرهنگ ایران، دیو ملکوس از تخمه تور با جادوگری سرما و باران ایجاد می‌کند (مینوی خرد، ۱۳۹۱، ص. ۷۷). به گزارش طرسوسی در قلعه‌ای پیرزنی هندو، کاردی در دست دارد و در حالی که سر دخترش را بریده، ورد می‌خواند و خون او را به آسمان می‌افکند. در اثر این کار ابری صاعقه‌بار پدید می‌آید (طرسوسی، ۱۳۸۹، ج. ۲/صص. ۲۴۴ - ۲۴۵). گاه دلایل نزول باران رنگ دینی به خود گرفته است؛ عبرانیان کهن، باران را به صورت مخزنی در آسمان تصور می‌کردند که از گناهکاران دریغ می‌شود، اما بر نیکوکاران نازل می‌گردد. در *وندیداد* آمده که خداوند باران را برای مؤمنان و حیوانات سودمند نازل می‌کند (ذوالفقاری، ۱۳۹۵، ص. ۱۳۳). دعای پادشاهان در ایجاد باران مؤثر شمرده می‌شد و در این زمینه، نمونه‌هایی از اعمال پیروز ساسانی در متون تاریخی طرح شده است (جعفری قنات، ۱۴۰۱، ج. ۲/ص. ۱). ایرانیان معتقد بودند باران و برف و تگرگ به فرمان اهورامزدا بر مردمان نازل می‌شود (ذوالفقاری، ۱۳۹۵، ص. ۱۳۴). گاه جادوگران هوا را تاریک می‌کردند و دزدان اموال کاروان را به غارت می‌بردند (مارکوپولو، ۱۳۵۰، ص. ۴۲).

در منابع گاه از سنگ، کوه، چشمه و طلسم‌های خاصی یاد شده که در ایجاد باران مؤثر دانسته شده‌اند؛ از این جمله می‌توان به سنگ معروف اردبیل اشاره کرد که آن را در خشک‌سالی به داخل شهر می‌آوردند و تا وقتی در شهر بود باران می‌بارید (به‌آذین، ۱۳۵۶، ص. ۱۲۳). کوه خاصی در ترکستان وجود داشت که معتقد بودند هرگاه نسناس بیماری به قله آن برود، ابری پیدا می‌شود و بر او باران می‌بارد تا بهبود یابد (ابن محدث

تبریزی، ۱۳۹۷، ص. ۲ - ۳). در ترکستان با تقدیم قربانی از طلسمی به هیئت انسان، درخواست آب می‌شد و آن طلسم اگر دست از دهان برمی‌داشت، جوی آب روان می‌شد (آذری اسفراینی، ۱۴۰۳، صص. ۲۳۶ - ۲۳۷). چشمه‌ای در مازندران بوده که اگر نجاستی در آن می‌افتاد رعد و برق و باران پدید می‌آمد و تا آب چشمه را خالی نمی‌کردند، باران قطع نمی‌شد (بکران طوسی، ۱۳۴۲، ص. ۸۸). این باور را باید برخاسته از آیین حرمت‌شکنی دانست که در هنگام خشک‌سالی با تظاهر به عصیان و شکستن حرمت پدیده‌های مقدس، غیرت خدایان را تحریک می‌کردند (جعفری قنواتی، ۱۴۰۱، ج. ۲/ ص. ۶). سنگ سفیدی به نام سلوی وجود داشته که هرگاه تیره می‌شد، نشان‌دهنده ابر و باران بود (انصاری دمشقی، ۱۳۸۲، ص. ۱۲۳). چنین مواردی را باید از مقوله عجایب و غرایب و ادبیات شگفت به‌شمار آورد. چنانکه آذری اسفراینی حجرالمطر، خواص و باورها و آیین‌های مربوط به آن را از مقوله عجایب دانسته است:

خوانده‌ای دانم آنکه نوعی سنگ	هست اندر خطای چندین رنگ ...
این همه سنگ‌های بارانی‌ست	اصل گفته‌اند حیوانی‌ست ...
سنگ برف و تگرگ و باد هوا	سنگ هر یک علیحده‌ست و جدا
عامل سنگ اگر ندانی کیست	یدحی نام او بت حربی است
مهره‌بازان و پخته‌کارانند	هرچه خواهند از آن بیاراند...
بر گروهی که قصدشان دارند	باد آرند و برف بارانند...
چون‌که خواهند در گه گرما	بفسرانند خلقی از سرما
طرف ده بود پر از خورشید	می‌کنند آن طرف به برف سفید
به تگرگ و به صرصر و سرما	بشکنند آن گروه لشکرها

(آذری اسفراینی، ۱۴۰۳، صص. ۲۰۹ - ۲۱۰)

واکاوی پدیده سنگ باران‌زا و آیین‌ها و باورهای... _____ مریم کسائی و همکار

جاحظ از رسم «نارالاستمطار» یعنی آتش باران‌خواهی که در میان اعراب جاهلی، یاد می‌کند که هنگام خشکسالی جمع می‌شدند و بر دُم و پای گاوی، علف خشک می‌بستند و گاو را به بالای کوهی می‌بردند و آتش می‌زدند و این عمل را عامل بارش باران می‌شمردند (جاحظ، ۱۹۶۶م، ج. ۴/ص. ۴۶۶). او سپس به اشعاری از اُمیة و ولید بن هشام القحذمی استناد می‌کند که در آن اشعار به چنین رسمی اشاره شده است (همان، صص. ۴۶۶ - ۴۶۷). نویری ضمن اشاره به همین رسم از آن با عنوان «نارالاستسقاء» نام می‌برد (نویری، ۱۳۴۲، ج. ۱/صص. ۱۰۹ - ۱۱۰).

آیین‌ها و باورهای بسیاری درباره برف و باران در فرهنگ عامه وجود دارد؛ در چله پیرزن، وزش باد را ناشی از رُفت وروب پیرزن می‌دانند. همچنین تگرگ را به پاره شدن گردنبند او و باران را به چرای شترانش در صحرا منسوب می‌کنند (ذوالفقاری، ۱۳۹۵، ص. ۱۳۵). بارش باران در هوای آفتابی نشانه این است که گرگ، شغال یا آهو بچه می‌زاید. در هند رسم است که دختران نوجوان بر ناودان گل می‌مالند و از خدا می‌خواهند آن را به آب باران بشوید و پسران ترانه‌ای در تمنای باران می‌خوانند. مردم بر زمین آب می‌ریزند و معتقدند این اعمال سبب بارش باران می‌شود (همان، صص. ۱۳۶ - ۱۳۷). در کردستان زنان و دختران عروسکی را به نام «بوکه‌وارانه» (عروس باران) می‌سازند و یکی از دختران آن را بر دوش می‌گیرد و به خانه‌ها می‌روند و اشعار باران‌خواهی می‌خوانند (جعفری قنواتی، ۱۴۰۱، ج. ۲/ص. ۱۸). در قزوین، برای بارش باران ظرف آبی به پشت بام می‌برند و آن را به آسمان می‌پاشند (همان، صص. ۱۳۸ - ۱۳۹؛ کیایی، ۱۳۸۱، ج. ۱۱/ص. ۸۹). در برخی مناطق دانه ریگ یا مهره‌ای در آتش یا خمیر می‌گذارند و آن را بین بچه‌ها تقسیم می‌کنند. نصیب هر کس شد او را می‌زنند تا وقتی کسی بیاید و مزده باران بدهد (کیایی، ۱۳۸۱، ج. ۱۱/ص. ۸۹). در سروستان

بچه‌ها تکه خمیری که آرد آن را از خانه‌ها گرفته‌اند بر سر چوبی می‌نهند و ترانه طلب باران می‌خوانند (همان، ص. ۹۰). برای قطع شدن باران نیز اعمالی انجام می‌گیرد. از جمله نوشتن نام چهل کچل و گذاشتن نوشته در باران، الک‌گردانی، نمک یا تربت در باران نهادن، گل مالیدن به فرزند بزرگ، دوشیدن شیر زائو و دفن آن با نی در خاک، وارونه نهادن جارو زیر ناودان و اعتقاد به بانگ و آواز برخی حیوانات و پرندگان که آن را سبب توقف باران می‌دانند (ذوالفقاری، ۱۳۹۵، صص. ۱۴۷ - ۱۴۹). آیین‌ها و باورهای باران‌خواهی در فرهنگ عامه بسیار مفصل است که از آن میان می‌توان به دعا و نیایش، پختن آش، گاوربایی، حرمت‌شکنی، باطل کردن جادو و آزاد کردن باران از بند، باران‌خواهی با خر، تغال، تابوت‌گردانی، علم‌گردانی و کوسه‌گردی اشاره کرد (جعفری قنواتی، ۱۴۰۱، ج. ۲/صص. ۲ - ۱۹). از نمونه‌های مذکور، برمی‌آید که عامه مردم با انجام اعمال و آدابی خاص یا خواندن اشعار و اورادی ویژه، در طبیعت تصرف می‌کردند و در ایجاد یا توقف برف و باران تأثیر می‌نهادند.

۴-۳. منشأ حجرالمطر

برخی حجرالمطر را سنگی واقعی با منشأ حیوانی یا کانی دانسته‌اند که در شکم خوک، اسب یا در معادن تکوین می‌یابد (جوهری نیشابوری، ۱۳۸۳، ص. ۲۵۹؛ نیز نک: نصیرالدین طوسی، ۱۳۴۸، صص. ۱۶۰ - ۱۶۱؛ ابوالقاسم کاشانی، ۱۳۸۶، صص. ۱۷۱ - ۱۷۳). به گفته محمد بن منصور، حجرالمطر در شکم برخی از خنازیر یا در چینه‌دان نوعی مرغابی سرخ‌بال پدید می‌آید. این مرغابی فصل بهار در کنار آب لانه می‌نهد. وقتی در تابستان آب فرو می‌نشیند، کنار لانه‌اش را دو ذراع می‌کنند و سنگ باران را از زیر زمین به دست می‌آورند (محمد بن منصور، ۱۳۳۵، ص. ۲۶۴). برخی منابع

واکاوی پدیده سنگ باران‌زا و آیین‌ها و باورهای... _____ مریم کسائی و همکار

حجرالمطر را به ناحیه‌ای دور و اسطوره‌ای نسبت داده‌اند. چنانکه مؤلف *البلدان* از ابوالعباس مروزی نقل می‌کند که اخباری از سنگ باران‌زا در خراسان بر سر زبان‌ها بود و ما در میانه انکار و تصدیق مانده بودیم تا اینکه منصور بادغیسی را که مردی نیکنام بود، دیدیم و حقیقت امر را از او جویا شدیم. او گفت ترکان در این خصوص توانایی خاصی ندارند. اصل قضیه چنین است که گروهی به سوی مشرق راه افتادند تا به کوهی رسیدند در شرقی‌ترین نقطه عالم. جایی که آفتاب از پس آن کوه طلوع می‌کرد و کاملاً به آن نزدیک بود، طوری که همه چیز را می‌سوزاند. مردم در روز ناچار در سرداب‌ها بودند، اما حیوانات وحشی بنابر غریزه، سنگی از زمین به دهان می‌گرفتند و سر سوی آسمان می‌کردند، ابری پدید می‌آمد و بر سرشان سایه می‌انداخت. آن گروه از مردم هرچه توانستند از آن سنگ‌ها با خود آوردند و اگر اراده کنند، با حرکت آن سنگ‌ها باران و برف و تگرگ نازل می‌کنند (ابن فقیه همدانی، ۱۹۹۶م، صص. ۶۴۰ - ۶۴۱؛ نیز نک: طوسی، ۱۳۸۷، صص. ۱۴۰ - ۱۴۱). در بسیاری از منابع تصریح شده که در گذشته‌ای واقع در ترکستان، حجرالمطر فراوان است و زمانی که کاروان از آن می‌گذرد سم ستوران را در نمد می‌گیرند تا اصطکاکی پیش نیاید و کاروان دچار برف و باران نشود (ابوریحان بیرونی، ۱۳۷۴، ص. ۳۵۷؛ جوهری نیشابوری، ۱۳۸۳، ص. ۲۶۰؛ نصیرالدین طوسی، ۱۳۴۸، ص. ۱۶۲). نظیر محل مذکور را در کرمان هم نشان داده‌اند (حاسب طبری، ۱۳۹۱، صص. ۱۰۳ - ۱ - ۴).

برخی از منابع منشأ سنگ باران‌زا را به داستان حضرت نوح (ع)، مربوط دانسته‌اند؛ گردیزی به نقل از ابن مقفع آورده است که بعد از طوفان، نوح (ع) جهان را میان سه فرزندش به نام‌های سام، حام و یافث تقسیم کرد. حبشه و بربر و زنگ را به حام سپرد. عراق و خراسان و یمن و شام و ایران‌شهر را به سام بخشید و ترک و صقلاب تا

چین و ماچین را به یافت داد. ولایت ترکستان از آبادانی دورتر بود. به همین دلیل نوح (ع) خواست نیرویی ویژه به یافت ببخشد و از خداوند خواست تا به یافت نام خاصی بیاورد که چون آن را بخواند، باران ببارد و دعای نوح مستجاب شد (گردیزی، ۱۳۶۳، صص. ۵۴۶ - ۵۴۷). یافت آن نام را بر سنگی نوشت و در گردن آویخت (همان، ص. ۵۴۷). در روایتی دیگر خود یافت از نوح (ع) می‌خواهد که دعای نزول باران را به او بیاموزد (شرف‌الدین علی یزدی، ۱۳۸۷، ص. ۴۲؛ خواندمیر، ۱۳۸۰، ج. ۱/ص. ۶۶). بعداً میان قبایل ترک بر سر مالکیت سنگ باران اختلاف افتاد و سنگ نزد قبیله غزان بود. توافق کردند که روز خاصی در جایی جمع شوند و برای تعیین مالکیت سنگ قرعه بزنند. غزان سنگی دیگر شبیه آن آماده کردند و همان نام را بر آن نوشتند و بزرگ قبیله آن را به گردن آویخت. قرعه به نام خلخیان آمد و آن‌ها صاحب سنگ جعلی شدند (گردیزی، ۱۳۶۳، ص. ۵۴۷). در روایتی بر سر تصاحب سنگ جنگ درمی‌گیرد و خصومت میان ترکان و ترکمانان باقی می‌ماند (شرف‌الدین علی یزدی، ۱۳۸۷، ص. ۴۳). بنابر گزارشی دیگر، یافت در آبی غرق می‌گردد و سنگ به دست غز می‌افتد (میرخواند، ۱۳۳۸، ج. ۱/ص. ۶۷). آنچه از مجموع چند گزارش اخیر دریافت می‌شود این است که چون بعضی از مسلمانان نتوانسته‌اند قدرت و مهارت ترکان در باران‌زایی را که در میان عام و خاص شایع شده بود انکار کنند، کوشیده‌اند منشأ و وجهی دینی برای آن طرح کنند که از یکی از انبیای بزرگ به فرزندانش رسیده است و درحقیقت اگر امر خارق‌العاده‌ای در این زمینه هست نوعی معجزه انبیاست.

۴-۴. سنگ باران به منزله نوعی طلسم

طلسم مصنوعی است از فلز، سنگ و نظایر آن که به سبب شکل، ماده، کارکرد یا رنگ، شر و زیان را از صاحب خود دفع می‌کند یا قدرت انجام کارهای خارق‌العاده به او می‌بخشد (اندروز، ۱۳۹۶، صص. ۱۷ - ۲۰). حجرالمطر را باید نوعی طلسم دانست. در کهن‌ترین متن بازمانده به زبان سغدی با موضوع باران‌زایی، آدابی ذکر شده که نشان می‌دهد پیشینیان نزول باران را نوعی طلسم دانسته‌اند؛ در این متن ابتدا از نه سنگ سیاه‌فام، سفید، آبی، سبز، سرخ، سیاه، زرد، صندلی‌رنگ و سفیدفام سخن رفته است (قریب، ۱۳۴۸، صص. ۱۷ - ۱۸). سپس گفته شده که افسونگر باید بنای طلسم را با ۲۵ سر بسازد و آن را در کنار آبی قرار دهد و روی پرده ابریشمی آبی‌رنگی نقش دریایی رسم کند و بر آن مارها و موجودات اساطیری نقش نماید و در پشت پرده تصویر سر موجوداتی چون مار، اسب، فیل، شیر، ببر، پلنگ، خوک، سگ، گاو، ماهی و ... بنگارد. طلسم را در آب بگذارد و تصویر آسمان با ماه و دوازده برج را روی پرده‌ای دیگر نقش کند. در این پرده باید تصاویر ابرها به صورت مار و موجودات اساطیری ترسیم شود و این پرده را بر روی طلسم جای دهد تا به منزله آسمان آن باشد و پرده نخست را مانند زمین زیر آن بگستراند. با نه سنگ مخصوص مذکور، چهار دایره در اطراف پرده زیرین بکشد. سپس آن سنگ‌ها را در ظرف آبی بساید و آن را بر آتش بگذارد و معجونی از کافور، صندل، چربی، نوشادر، زعفران و مشک بسازد و در ظرف بریزد. آنگاه بر روی قطعه‌ای از صندل، نقش مار و حیواناتی چون شتر، اسب، گاو، گوسفند و پرند بنگارد به گونه‌ای که با پرده آبی‌رنگ، دو به دو در جنگ باشند و از آب سنگ‌ها روی آن بریزد. سپس بر چوبی از صندل نقش «باد کوچک هفت‌نوع» را ترسیم کند و در زیر آن با سوزنی نقش کوره گداخته بنگارد و بر آتش بیاویزد. آنگاه زانو بزند و عزایم و

اورادی خطاب به باد بخواند تا باران سودمندی ببارد. چون باد بوزد باید گوگرد در نمد بریزد و زیر آب بگذارد. وقتی باران شروع شد، افسونگر باید بر اسبی که دهنه آن با پر کرکس و قرقاول زینت یافته، سوار شود و هفت بار به سوی خاور و هفت بار به سوی باختر برود و ضماد بر چهره بمالد. اگر باران شدید نیست باید پوست گرگ بپوشد و هفت بار زوزه‌کشان دور طلسم بدود. اگر فایده نداشت، ماری سرنگون بیاویزد و گربه وحشی به آن طرف بیاورد. سپس در چهار طرف طلسم سر گوسفند، پوست گرگ، پرند و سگ را طوری بیاویزد که گویی از هم می‌ترسند تا باران شدیدتر شود. برای رفع سرمای شدید باید سنگ‌ها را از آب بیرون بیاورد و نقش کوره آتش را از جلو باد بردارد. برای قطع باران هم سنگ‌ها را از آب بیرون بگذارد و تصویر ابر را از پرده پاک کند. اگر بخواهد هوا آفتابی شود باید خمیری از کافور، صندل، جوز و زعفران درست کند و با مغز استخوان شانه گوسفند روی طلسم بمالد یا سر ستور سیاهی بپزد و قدری سریش و مشک، در بینی و گوش و چشم و دهانش قرار دهد و آن را بر چوبی قرار دهد و ظرف را بشوید و آبش بر زمین بریزد و آینه‌ای برابر آفتاب قرار دهد (همان، صص. ۱۷ - ۲۳).

متن مذکور سرشار از عناصر و اعمال جادویی است و طلسم خاص، اشیا، رنگ‌ها و موادی که از جماد، نبات و حیوان در آن به کار رفته حیرت‌انگیز است. در کنار اعمال و رفتار جادوگر و باور به خواص جادویی برخی اشیا، وردهایی که باید با رعایت شرایط خاصی خوانده شود، جلب نظر می‌کند و حاکی از اعتقاد بشر کهن به تأثیر این اشیا در روند طبیعت و تغییر مسیر آن است. در هیچ‌کدام از اسناد بعدی به زبان فارسی چنین جزئیاتی درباره طلسم باران نیامده است، اما باز عناصری از این طلسم کهن در اسناد بعد حفظ شده است.

واکاوی پدیده سنگ باران‌زا و آیین‌ها و باورهای... _____ مریم کسائی و همکار

به گزارش ابوریحان، اگر مردی سنگ باران را در دهان بگیرد و در آب برود و دستانش را تکان بدهد، باران می‌بارد (ابوریحان بیرونی، ۱۳۷۴، ص. ۳۵۷؛ نیز نک: جوهری نیشابوری، ۱۳۸۳، صص. ۲۶۰ - ۲۶۱). در برخی منابع، سنگ را در آب می‌گذارند و از جایی می‌آویزند تا باران بیارد (نصیرالدین طوسی، ۱۳۴۸، ص. ۱۶۲؛ نیز نک: ابوالقاسم کاشانی، ۱۳۸۶، ص. ۱۷۲؛ زکریای قزوینی، ۱۳۴۰، ص. ۲۰۱). در برخی متون تاریخی، وجه جادویی استعمال حجرالمطر و ایجاد تحول در هوا (ایجاد گرد و غبار یا بارش باران) بیشتر است. اگر دو سنگ خاص را مانند چلیپا به هم وصل کنند و به خون دختر نوجوانی آغشته بکنند و بر سر چوبی در صحرا بگذارند، خاک خواهد بارید و تا آن سنگ‌ها را پایین نیاورند و نشویند و جایی پنهان نکنند، غبار برطرف نمی‌شود (مبارکشاه مروروزی، ۱۹۲۷م، صص. ۴۱ - ۴۲). همچنین اگر دو سنگ مخصوص دیگر را به همان شکل به هم وصل کنند و به خون زن بالغی آغشته کنند و مشتی آب به هوا بیندازند، صاعقه سهمگینی پدید خواهد آمد و تگرگ شدیدی می‌بارد (همان، ص. ۴۲). در *گوهرنامه* از قرن نهم، ضمن روایتی جزئیات دیگری درخصوص آداب و رسوم باران‌سازی آمده است؛ در لشکر سلطان محمد خوارزمشاه پیری از ترکستان طاسی پر آب در خرگاهی روباز می‌گذارد و دو شاخه نی در دو سمت راست و چپ آن در زمین فرو می‌برد و ماری هم‌رنگ سنگ باران از یکی از نی‌ها سرنگون می‌آویزد به گونه‌ای که میان طاس آب و سر مار دو ذراع فاصله باشد. آن‌گاه دو سنگ باران را در آب می‌نهد و بعد از مدتی بیرون می‌آورد و به هم می‌ساید و در حالی که سر برهنه کرده و موی گشاده و برافروخته است مقداری از آب طاس به اطراف می‌پاشد. بعد از آن ابری تند پیدا می‌شود و باران می‌بارد (محمد بن منصور، ۱۳۳۵، صص. ۲۶۴ - ۲۶۵).

۴-۵. کاربردهای حجرالمطر

حجرالمطر و توانایی ایجاد باران و برف در نظر باورمندان به آن، نوعی قدرت معجزه‌آسا و خرق عادت بود. مسلمانان و پیروان ادیان توحیدی، همان‌گونه که دیدیم کوشیدند منشأ و اصلی دینی برای آن نقل کنند و امتیاز این ابزار مشروعیت‌آور را از ترکان سلب کنند (گردیزی، ۱۳۶۳، صص. ۵۴۶ - ۵۴۷؛ شرف‌الدین علی یزدی، ۱۳۸۷، ص. ۴۲؛ خواندمیر، ۱۳۸۰، ج. ۱/ص. ۶۶). برخی فرمانروایان در خزانه خود چند قطعه حجرالمطر داشتند. نویسنده مهم‌ترین متن کانی‌شناختی فارسی یعنی *جوهرنامه نظامی* که خود نمونه‌های فراوانی از سنگ باران را در خزاین سلطان دیده، می‌گوید معتمدان از آن سنگ حکایت‌های متواتری نقل کرده‌اند (جوهری نیشابوری، ۱۳۸۳، ص. ۲۵۹). صاحبان دانش باران‌سازی جایگاه ویژه‌ای در دربار و فرمانروایان داشته‌اند: «ایشان را به سبب دانستن این علم تعظیم می‌کنند و عزیز می‌دارند» (همان، ص. ۲۶۰). سبب عزت باران‌سازان در دربار سلاطین آن بود که هنگام جنگ با استعمال حجرالمطر، بر دشمن برف و باران و تگرگ می‌باراندند و از این طریق سبب تارومار شدن لشکر دشمن می‌شدند: «در مصاف‌ها آن جماعت را با خود می‌برند و ... خصم خویش را غلبه می‌کنند و مقهور می‌گردانند» (همان).

در *شاهنامه* به دستور پیران ترکی به نام بازور، برف و سرما ایجاد می‌کند، به گونه‌ای که لشکریان ایران، توانایی نبرد را از دست می‌دهند. سپس دشمن حمله می‌کند. ایرانیان به درگاه خدا نیایش می‌کنند و از او کمک می‌خواهند. رهام به قلّه کوه می‌رود و دست بازور را قطع می‌کند و هوا گرم و آفتابی می‌شود:

واکاوی پدیده سنگ باران‌زا و آیین‌ها و باورهای... _____ مریم کسائی و همکار

چنین گفت پیران به افسون‌پژوه	کز ایدر برو تا سر تیغ کوه
یکی برف و سرما و بادی دمان	بر ایشان برآور هم اندر زمان...
چو بازور بر کوه شد در زمان	برآمد یکی برف و باد دمان
همه دست نیزه‌گزاران ز کار	فروماند از برف و از کارزار...
چو رهام نزدیک جادو رسید	سبک تیغ تیز از میان برکشید
بیفگند دستش به شمشیر تیز	یکی باد برخاست چون رستخیز
ز روی هوا ابر تیره ببرد	فرود آمد از کوه رهام گرد
هوا گشت از آنسان که از پیش بود	فروزنده خورشید و گردون کبود

(فردوسی، ۱۳۸۸، ج. ۳/ صص. ۱۲۷ - ۱۲۹)

بنابر گزارش تاریخ جهانگشای وقتی گروهی از مغولان در محاصره لشکر خطا گرفتار می‌شوند. «قتلی در میان ایشان بود که علم یای یعنی استعمال حجرالمطر نیک دانستی. فرمود که آغاز یای نهاد» (عطاملک جوینی، ۱۳۷۸، ج. ۱/ ص. ۱۵۲). فرمانده به لشکر خود دستور می‌دهد لباس زمستانی بپوشند و بر روی آن بارانی اندازند. سرما و باران شروع می‌شود و تا سه روز ادامه می‌یابد و روز سوم به برف و سرمای شدید تبدیل می‌شود. لشکر خطا یخ می‌زند و لشکر مغول علی‌رغم اینکه تعدادشان بسیار کم‌تر است، بر آن‌ها پیروز می‌شود (همان). در جامع‌التواریخ استعمال حجرالمطر، جدالمیشی گفته شده که به‌عنوان سلاح علیه دشمن استفاده می‌شده است: «معنی جدالمیشی آن است که افسونی برمی‌خوانند و سنگ‌ها به انواع در آب می‌نهند و بارندگی بسیار می‌باشد» (رشیدالدین فضل‌الله همدانی، ۱۳۷۳، ج. ۱/ ص. ۳۸۰). در این نبرد نیز شبیه آنچه در جهانگشای نقل شده، برف و بوران بر دشمن فرود می‌آید و «دمه و تاریکی تا غایتی بوده که بسیاری مردم و چهارپای از کوه‌ها و پشته‌ها غلطیده و هلاک شده» (همان). بنابر روایت مؤلف روضات الجنات گروهی از مغولان در قلعه‌ای گرفتار

می‌شوند و دشمن قلعه را آتش می‌زند. «مغولان جادوی‌ها کردند و باده‌ها و باران‌ها برانگیختند و سرماها عظیم شد» (زمجی اسفزاری، ۱۳۳۸، ج. ۱/ص. ۱۳۰). البته درنهایت باران‌سازی مغولان سودی ندارد (همان). گاهی باران‌سازی برای دفع مگس و کم کردن شدت گرما بوده است. در سیرت جلال‌الدین منکبرنی، لشکر سلطان از گرما و مگس عذاب می‌کشند و می‌خواهند با استعمال حجرالمطر و بارش باران هوا لطیف گردد. «بعد از آن مساعدت تقدیر دیدیم که با آن افعال مراراً کثیراً متکرر شد» (زیدری نسوی، ۱۳۸۴، ص. ۲۶۸). این باران‌سازی را خود سلطان جلال‌الدین انجام می‌دهد و یکی از همراهان در سخنی تأییدآمیز به سلطان می‌گوید: «ای خداوند عالم تو در این صنعت اندازه نمی‌دانی. مردم را در عذاب انداختی به این باران‌های وافر که می‌بارد» (همان).

تصرف در هوا گاهی برای دفع آفات بوده است. کتزیاس مورخ معروف یونانی از آهن خاصی یاد می‌کند که هرگاه آن را در زمین فروبرند از ابر و طوفان و تگرگ جلوگیری می‌کند. او می‌گوید اردشیر هخامنشی دوبار چنین کار شگفتی را در برابر چشمان او انجام داده است (زاوش، ۱۳۷۵، ص. ۵۵۳). پلین، طبیعی‌دان رومی، می‌گوید: در ایران از عقیقی به رنگ پوست شیر برای جلوگیری از بارش تگرگ استفاده می‌شود. عقیق را بر یال شیر می‌بندند و در دیگی پر از آب جوشان می‌اندازند. آب سرد می‌شود و مقصود حاصل می‌گردد (همان). در ایران باستان برای دفع تگرگ از سنگی به نام «تذرک مهره» یا «تزرگ مهره» استفاده می‌کردند (ابوریحان بیرونی، ۱۳۷۴، ص. ۳۶۱؛ جوهری نیشابوری، ۱۳۸۳، ص. ۲۵۸). این سنگ از یکی از روستاهای کاشان به‌دست می‌آمد. وقتی ابری پدید می‌آمد آن را بر یکی از کنگره‌های دیوار شهر یا قلعه می‌آویختند (ابوریحان بیرونی، ۱۳۷۴، ص. ۳۶۰). ابوریحان این کار را از زمره اعمال

واکاوی پدیده سنگ باران‌زا و آیین‌ها و باورهای... _____ مریم کسائی و همکار

خرافی دانسته است (همان). از دیگر کارکردهای سنگ باران همان‌طور که در خلال مباحث پیشین آمد نزول باران و دفع خشک‌سالی بوده است.

۴-۶. سنگ باران: واقعیت یا تخیل

از کتاب *البلدان*، برمی‌آید که مأمون خلیفه عباسی به گروهی دستور داده بود دربارهٔ صدق و کذب حجرالمطر تحقیق کنند (ابن فقیه همدانی، ۱۹۹۶م، ص. ۶۴۱). از میان مؤلفان قدیم ابوریحان بیرونی به سنگ باران و آداب رسوم استعمال آن، نگاهی عقلانی و تجربی داشته و آن را بی‌اساس و از مقولهٔ خرافات و موهومات دانسته است. او از فردی مدعی می‌خواهد با حجرالمطر باران ایجاد کند. مدعی مراسم خاصی شامل انداختن سنگ در آب، خواندن اوراد و آب افکندن به آسمان را اجرا می‌کند. اما جز قطرات آبی که خود به آسمان افکنده، بارانی نمی‌بارد (ابوریحان بیرونی، ۱۳۷۴، ص. ۳۵۸). ابوریحان از اینکه اعتقاد به سنگ باران‌زا در میان خواص و دانایان هم رواج یافته و آن‌ها بدون تحقیق آن را پذیرفته‌اند، تعجب می‌کند و آن را نظیر باورهایی می‌داند که گفته‌اند هرگاه در کوه‌های طبرستان سیر بکوبند یا خون انسان یا چارپایی بر زمین بریزد، باران می‌بارد یا گفته شده در طبرستان آگیری است که اگر نجاستی در آن بیفتد، هوا متغیر می‌شود و برف و باران می‌بارد. او سپس می‌گوید در گردنهٔ معروف ترکستان، هوا به شدت متغیر است و غالباً باران می‌بارد و طبیعی است که هنگام عبور از این گردنه گاهگاه باران ببارد (همان، صص. ۳۵۸ - ۳۶۰). او دربارهٔ کسانی که مدعی بودند آفت تگرگ را از مزرعه دور می‌کنند، می‌گوید این باورها پناهگاه کسانی است که از دلیل و برهان می‌گریزند و به‌خصوص در میان هندوان که تحت تأثیر برهمنان به افسون پناه برده‌اند، رایج‌تر است. چنین افسونگرانی به بهانهٔ دفع تگرگ سعی می‌کنند در

محصول کشاورزان شریک شوند و این اعمال راهی است برای نان خوردن آنها. تگرگ به صورت طبیعی بر بخشی از مزرعه می بارد و بخشی سالم می ماند و افسونگران همواره به بخش سالم استناد می کنند و بخش زیان رسیده را نادیده می گیرند (همان، صص. ۳۶۱ - ۳۶۲).

برخی منابع به غیرطبیعی بودن باران سازی از طریق حجرالمطر تصریح می کنند، اما تحت تأثیر اخبار متواتر، ناچار چنین چیزی را پذیرفته اند (جوهری نیشابوری، ۱۳۸۳، ص. ۲۶۰). همچنین تأثیر اصلی را وابسته به اوراد دانسته اند تا خاصیت سنگ (همان، ص. ۲۵۹؛ ابوالقاسم کاشانی، ۱۳۸۶، ص. ۱۷۱). لحن بسیاری از مؤلفان منابع کهن به گونه ای است که گویی آنها به تصرف در آب و هوا و ایجاد برف و باران از طریق حجرالمطر کاملاً باور دارند (ازجمله ر.ک. عطاملک جوینی، ۱۳۷۸، ج. ۱/صص. ۱۵۲ - ۱۵۳؛ بکران طوسی، ۱۳۴۲، ص. ۸۴؛ رشیدالدین فضل الله همدانی، ۱۳۷۳، ج. ۱/ص. ۳۸۰؛ زیدری نسوی، ۱۳۸۴، ص. ۲۶۸، شهرمدان بن ابی الخیر، ۱۳۶۲، ص. ۲۸۴؛ دنیسری، ۱۳۵۰، ص. ۱۶۳).

۵. نتیجه

تصرف در آب و هوا و ایجاد برف و باران و تگرگ یا توقف آن، از دیرباز در میان مردم برخی از جوامع رایج بوده و آیین ها، باورها، آداب و رسوم در این زمینه شکل گرفته است که می توان بازتاب آن را در متون اساطیری، متون کانی شناختی، متون تاریخی، عجایب نامه ها و فرهنگ عامه جست و جو کرد. یکی از مهم ترین مصادیق ایجاد برف و باران با استفاده از سنگی خاص به نام سنگ باران یا حجرالمطر است که در میان اقوام ترک زبان آسیای میانه رایج بوده است. در زبان ترکی به سنگ باران یده و به

واکاوی پدیده سنگ باران‌زا و آیین‌ها و باورهای... _____ مریم کسائی و همکار

کسی که آن را به کار می‌برد یدہچی می‌گفتند. یدہ برآمده از واژهٔ سغدی yatw است که با واژهٔ جادو در زبان فارسی هم‌ریشه است و همانگونه که از اشتقاق و معنای یدہ برمی‌آید این سنگ با جادوگری و طلسم رابطه دارد. در متون کانی‌شناختی کهن، حجرالمطر را گاه کانی و گاه دارای منشأ حیوانی دانسته‌اند. همچنین برخی اخبار حاکی است که حضرت نوح (ع) هنگام تقسیم دنیا این سنگ را به‌عنوان نیرویی ماروایی به یافت جد اعلائی ترکان بخشیده است. برخی منابع سنگ باران را متعلق به صحرایی در شرقی‌ترین ناحیهٔ زمین دانسته‌اند که توسط چند نفر از آن صحرا به نواحی غربی‌تر آورده شده است. آنان در رفتار حیواناتی دقت کرده‌اند که این سنگ را به دهان گرفته و مقابل آفتاب سوزان قرار داده‌اند و در حال، ابری بر آن‌ها سایه افکنده است. در کهن‌ترین سند بازمانده دربارهٔ سنگ باران به زبان سغدی، با طلسمی مواجهیم که با چند سنگ ساخته شده و افسونگر با اعمالی خاص سبب بارش باران می‌شود. از میان نویسندگان معروف، ابوریحان بیرونی با نگاهی عقلانی و تجربی به حجرالمطر نگریسته و آن را افسانه‌ای بی‌اساس خوانده و کوشیده است تا با دلایلی، بطلان این باور یعنی ایجاد یا توقف برف و باران از طریق سنگی خاص را ثابت کند. در مقابل مؤلفان بسیاری از منابع به آن اعتقاد داشته یا با نوعی همدلی باورمندانه از آن سخن گفته‌اند. بسیاری از منابع معتبر تاریخی و جغرافیایی از سدهٔ پنجم تا سدهٔ نهم به صراحت از کارکرد حجرالمطر در امور نظامی سخن گفته‌اند. براساس این منابع در دربار شاهان افسون‌گرانی بوده‌اند که در جنگ‌ها با ایجاد باد و باران و برف و سرما، لشکر دشمن را غافل‌گیر می‌کردند و سبب پیروزی لشکر خود می‌شدند. گاه از حجرالمطر برای تلطیف هوا، دفع گرما و مگس نیز استفاده می‌شد. اثبات مشروعیت خود، دفع آفاتی چون تگرگ از کشتزار و باراندن باران بر مزارع از دیگر کاربردهای سنگ باران بوده است. با

وجود ظرفیت و جاذبه بسیار زیاد حجرالمطر در ایجاد معانی و مضامین و تصاویر شعری، جز در چند مورد معدود، حجرالمطر در شعر فارسی بازتاب چندانی ندارد.

منابع

آذری اسفراینی، ح. (۱۴۰۳). عجایب و غرایب. تصحیح و. رویانی و ی. یوسف‌نژاد. تهران: بنیاد موقوفات افشار.

ابن فقیه همدانی، ا. (۱۹۹۶م). البلدان. تحقیق ی. الهادی. بیروت: عالم الکتب.
ابن محدث تبریزی (۱۳۹۷). عجایب الدنيا. تصحیح ع. نویدی ملاطی. تهران: بنیاد موقوفات افشار و سخن.

ابوالقاسم کاشانی، ع. (۱۳۸۶). عرایس الجواهر و نفایس الاطایب. به کوشش ا. افشار. تهران: المعی.

ابوریحان بیرونی، م. (۱۳۷۴). الجماهر فی الجواهر. تحقیق ی. هادی. تهران: علمی و فرهنگی و میراث مکتوب.

ارسطو (۱۳۸۸). آثار علوی. ترجمه ا. سعادت. تهران: هرمس.
الیاده، م. (۱۳۷۲). رساله در تاریخ ادیان. ترجمه ج. ستاری. تهران: سروش.
الیاده، م. (۱۳۸۵). متون مقدس بنیادین از سراسر جهان. ترجمه م. صالحی علامه. تهران: فراروان.

اندروز، ک. (۱۳۹۶). طلسم و تعویذ. ترجمه ر. بهزادی. تهران: طهوری.
انصاری دمشقی، ش. (۱۳۸۲). نُخبة الدهر فی عجائب البر و البحر. ترجمه س.ح. طیبیان. تهران: اساطیر.

بکران طوسی، م. (۱۳۴۲). جهان‌نامه. تصحیح م. ا. ریاحی. تهران: ابن‌سینا.
به‌آذین، د. (۱۳۵۶). اعتقادات مردم اردبیل درمورد سنگ باران‌زا. بررسی‌های تاریخی، ۱۲ (۴)، ۱۱۹ - ۱۴۲.

واکاوی پدیده سنگ باران‌زا و آیین‌ها و باورهای... _____ مریم کسائی و همکار

- بیانی، ش. (۱۳۸۹). *دین و دولت در عهد مغول*. تهران، مرکز نشر دانشگاهی.
- پاریندر، ج. (۱۳۹۰). *اساطیر آفریقا*. ترجمه م.ح. باجلان فرخی. تهران: اساطیر.
- تبریزی، م. ح. (۱۳۴۲). *برهان قاطع*. به اهتمام م. معین. تهران: ابن سینا.
- توب، ک. (۱۳۸۴). *اسطوره‌های آرتکی و مایایی*. ترجمه ع. مخبر. تهران: مرکز.
- جاحظ، ع. (۱۹۶۶م). *كتاب الحيوان*. الجزء الرابع. تحقیق و شرح ع.م. هـ. مصر: مكتبة مصطفى البابي.
- جعفری (قنات‌ی)، م. (۱۴۰۱). *باران‌خواهی*. در جلد دوم *دانشنامه فرهنگ مردم ایران*. زیر نظر ک. موسوی بجنوردی. تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.
- جوهری نیشابوری، م. (۱۳۸۳). *جواهرنامه نظامی*. به کوشش ا. افشار و م.ر. دریاکشت. تهران: میراث مکتوب.
- حاسب طبری، م. (۱۳۹۱). *تحفة الغرائب*. تصحیح ج. متینی. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی.
- حسن دوست، م. (۱۳۹۵). *فرهنگ ریشه‌شناسختی زبان فارسی*. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- خواندمیر، غ. (۱۳۸۰). *حبیب‌السیر*. زیر نظر م. دبیرسیاقی. تهران: خیام.
- دانش‌پژوه، م. (۱۳۳۷). *دو رساله درباره آثار علوی*. تهران: پیروز.
- دنيسرى، ش. (۱۳۵۰). *نوادرات‌التبادر لتحفة البهادر*. به کوشش م.ت. دانش‌پژوه و ا. افشار. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- دهخدا، ع. (۱۳۷۷). *لغت‌نامه*. زیر نظر م.م. و س.ج. شهیدی. تهران: مؤسسه لغت‌نامه.
- ذوالفقاری، ح. (۱۳۹۵). *باورهای عامیانه مردم ایران*. تهران: چشمه.
- رشیدالدین فضل‌الله همدانی (۱۳۷۳). *جامع‌التواریخ*. تصحیح م. روشن و م. موسوی. تهران: نشر البرز.
- روحي (۱۳۲۷). *علوم خفيه، یغما*. ۷، ۳۱۱ - ۳۱۴.

دوماهنامه فرهنگ و ادبیات عامه _____ سال ۱۳، شماره ۶۴، مهر و آبان ۱۴۰۴

زاوش، م. (۱۳۷۵). *کانی‌شناسی در ایران قدیم*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

زکریای قزوینی، م. (۱۳۴۰). *عجایب‌المخلوقات و غرائب‌الموجودات*. تصحیح و مقابله ن. سیوحی. تهران: چاپخانه مرکزی ناصر خسرو.

زمجی اسفزاری، م. (۱۳۳۸). *روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات*. تصحیح م.ک. امام. تهران: دانشگاه تهران.

زیدری نسوی، ش. (۱۳۹۴). *سیرت جلال‌الدین منکبرنی*. تصحیح م. مینوی. تهران: علمی فرهنگی.

شرف‌الدین علی یزدی (۱۳۸۷). *ظفرنامه*. تصحیح س.س. میرمحمد صادق و ع. نوایی. تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی.

شهمردان بن ابی‌الخیر (۱۳۶۲). *نزهت‌نامه علایی*. تصحیح ف. جهانپور. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

عظاملک جوینی (۱۳۷۸). *تاریخ جهانگشای*. تصحیح م. قزوینی. تهران: دنیای کتاب.

طرسوسی، م. (۱۳۸۹). *داراب‌نامه*. به کوشش ذ. صفا. تهران: علمی فرهنگی.

طوسی، م. (۱۳۸۷). *عجایب‌المخلوقات و غرایب‌الموجودات*. به اهتمام م. ستوده. تهران: علمی و فرهنگی.

فردوسی، ا. (۱۳۸۸). *شاهنامه*. به کوشش ج. خالقی مطلق. تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.

فریزر، ج.ج. (۱۳۸۸). *شاخه زرین*. ترجمه ک. فیروزمند. تهران: آگاه.

قریب، ب. (۱۳۴۸). *طلسم باران*. انجمن فرهنگی ایران باستان، ۷ (۱)، ۱۲ - ۲۴.

قریب، ب. (۱۳۷۴). *فرهنگ سغدی*. تهران: فرهنگان.

کاوندیش، ر. (۱۳۹۰). *اسطوره‌شناسی*. ترجمه ر. بهزادی. تهران: علم.

واکاوی پدیده سنگ باران‌زا و آیین‌ها و باورهای... _____ مریم کسائی و همکار

کیایی، م. (۱۳۸۱). باران‌خواهی. در جلد ۱۱ دائرةالمعارف بزرگ اسلامی. زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.

گردیزی، ع. (۱۳۶۳). تاریخ گردیزی. تصحیح ع. حبیبی. تهران: دنیای کتاب.

مارکوپولو (۱۳۵۰). سفرنامه. با مقدمه ج. ماسفیلد، ترجمه ج. صحیحی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

مبارکشاه مروروزی، ف. (۱۹۲۷). تاریخ فخرالدین مبارکشاه. تصحیح ا.د. دنیسون. لندن: مدرسه السنه شرقیه.

محبوب، م.ج. (۱۳۸۶). ادبیات عامیانه ایران. به کوشش ح. ذوالفقاری. تهران: چشمه.

محمد بن منصور (۱۳۳۵). گوهرنامه. به کوشش م. ستوده، فرهنگ ایران زمین، ۴، ۱۸۵ - ۳۰۲.

موسوی، م. (۱۳۸۴). واژگان ترکی و مغولی تاریخ جهانگشای جوینی. آیین میراث، ۳۰ و ۳۱، ۵۱ - ۱۹.

میرخواند، م.م. (۱۳۳۸). روضه‌الصفاء. به اهتمام ع. پرویز. تهران: خیام.

مینوی خرد (۱۳۹۱). ترجمه ا. تفضلی. تهران: توس.

نصیرالدین طوسی، م. (۱۳۴۸). تنسوخ‌نامه ایلخانی. مقدمه و تعلیقات م.ت. مدرس رضوی، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.

نویری، ش. (۱۳۴۲ق). نهاية الأرب. قاهره.

Reference

- Abu al-Qasim Kshani, A. (2007). *Arais al-Jawahir wa Nafais al-Aṭayib* (edited by A. Afshar). al-Ma'y.
- Abu Rayḥan Biruni, M. (1995). *Al-Jamahir fi al-Jawahir* (edited by Y. Hadi). Elmi va Farhangi and Miras-e Maktub.
- Al-Jahiz, A. (1966). *Kitab al-Ḥayawan*, Vol. 4. (edited by 'A. M. H.). Maktabat Muṣṭafa al-Babi.
- Andrews, K. (2017). *Talismans and Amulets* (translated by R. Behzadi). Tahuri.

- Ansari Dimashqi, Sh. (2003). *Nukhbat al-Dahr fi Ajaib al-Barr wa al-Bahr* (translated by S. H. Tabibian). Asatir.
- Aristotle. (2009). *Athar Alawi* (translated by A. Saadat). Hermes.
- Aṭa Malik Juvayni. (1999). *Tarikh-e Jahangusha* (edited by M. Qazvini). Donya-ye Ketab.
- Azari Esfarayeni, H. (2024). *Ajayib va Gharayib* (edited by V. Royani and Y. Yusefnejad). Afshar Endowment Foundation.
- Bakrī Tusi, M. (1963). *Jahan-nameh* (edited by M. A. Riyahi). Ibn Sina.
- Behazin, D. (1977). People's beliefs in Ardabil regarding the rain-bringing stone. *Review of History*, 12(4), 119–142.
- Byani, Sh. (2010). *Religion and state in the Mongol era*. University Press.
- Cavendish, R. (2011). *Mythology* (translated by R. Behzadi). Elm.
- Danesh-Pazhuh, M. (1958). *Two treatises on Alawi works*. Piruz.
- Dehkhoda, A. (1998). *Lughatnameh* (edited by M. M. and S. J. Shahidi). Institute of Dehkhoda Dictionary.
- Donisri, Sh. (1971). *Nawadir al-Tabadir li-Tuḥfat al-Bahadur* (edited by M. T. Danesh-Pazhuh and A. Afshar). Iran Cultural Foundation.
- Eliade, M. (1993). *History of religions* (translated into Farsi by J. Setari). Soroush.
- Eliade, M. (2006). *Fundamental sacred texts from around the world* (translated into Farsi by M. Salehi Allameh). Fararavan.
- Ferdowsi, A. (2009). *Shahnameh* (edited by J. Khaleqi Motlaq). Center of the Great Islamic Encyclopedia.
- Frazer, J. J. (2009). *The golden bough* (translated into Farsi by K. Firuzmand). Agah.
- Gardezi, A. (1984). *History of Gudarzi* (edited by A. Habibi). Donya-ye Ketab.
- Gharib, B. (1969). Talismans for rain. *Iranian Cultural Society*, 7(1), 12–24.
- Gharib, B. (1995). *Sogdian Dictionary*. Farhangian.
- Hasan-Dust, M. (2016). *Etymological dictionary of Persian language*. Academy of Persian Language and Literature.
- Haseb Tabari, M. (2012). *Tuḥfat al-Gharaʾib* (edited by J. Matini). Library of the Islamic Consultative Assembly.
- Ibn Faqih Hamadani, A. (1996). *Al-Buldan* (edited by Y. al-Hadi). Alam al-Kutub.

- Jafari (Qanavati), M. (2022). Rain invocation. In *Encyclopedia of Iranian Folk Culture*, Vol. 2, edited by Kazem Musavi Bejnurdi. Center of the Great Islamic Encyclopedia.
- Johari Nishaburi, M. (2004). *Golden letters of Nezami* (edited by A. Afshar and M. R. Daryagash). Miras-e Maktub.
- Khandamir, G. (2001). *Habib al-Siyar* (edited by M. Dabirsiaqi). Khayyam.
- Kiaei, M. (2002). Rain invocation. In *Great Islamic Encyclopedia*, Vol. 11, edited by Kazem Musavi Bejnurdi. Center of the Great Islamic Encyclopedia.
- Mahjoub, M. J. (2007). *Folk literature of Iran* (edited by H. Zolfaghari). Cheshmeh.
- Marco Polo. (1971). *Travelogue* (translated by H. Sahihi). Translation and Publishing Company.
- Minavi, Kh. (2012). *Translation of Khord* (edited by A. Tafazoli). Toos.
- Mir-Khand, M. M. (1959). *Raudat al-Shafa* (edited by A. Parviz). Khayyam.
- Mohammad ibn Mansur. (1956). *Letters of value* (edited by M. Sotudeh). *Farhang-e Iran Zamin*, 4, 185–302.
- Mousavi, M. (2005). Turkish and Mongolian vocabulary in Juvayni's *Tarikh-e Jahangusha*. *Mirror of Heritage*, 30–31, 58–89.
- Mubarakshah Marvruzi, F. (1927). *History of Fakhr al-Din Mubarakshah* (edited by A. D. Dennison). School of Oriental Studies.
- Nasir al-Din Tusi, M. (1969). *Tansukh-nameh-ye Ilkhani* (edited by M. T. Modarres Razavi). Iran Cultural Foundation.
- Nuwairi, Sh. (1963). *Nihayat al-Arab*. Cairo.
- Parinder, J. (2011). *African myths* (translated by M. H. Bajelan Farrokhi). Asatir.
- Rashid al-Din Fazlullah Hamadani. (1994). *Jame al-Tawarikh* (edited by M. Roshan and M. Musavi). Nashr al-Alborz.
- Rouhi. (1948). *Ulm-e Khafiyah*. *Yaghma*, 7, 311–314.
- Shahmardan ibn Abi al-Khayr. (1983). *Nuzhatnameh-ye Alai* (edited by F. Jahanpor). Institute for Cultural Studies and Research.
- Sharaf al-Din Ali Yazdi. (2008). *Letters of Zafar*. (edited by S. S. Mirmohammad Sadeq and A. Navai). Library of the Islamic Consultative Assembly.
- Tabrizi, I. M. (2018). *Ajayib al-Dunya* (edited by A. Navidi Malati). Afshar Endowment Foundation and Sokhan.
- Tabrizi, M.H. (1963). *Burhan Qaṭi* (edited by M. Moin). Ibn Sina.

- Tarsusi, M. (2010). *Letter of Darab* (edited by Z. Safa). Elmi Farhangi.
- Tob, K. (2005). *Aztec and Maya myths* (translated by A. Mokhber). Markaz.
- Tusi, M. (2008). *Ajayib al-Makhlukat wa Gharayib al-Mawjudat* (edited by M. Sotudeh). Elmi va Farhangi.
- Zaidari Nasawi, Sh. (2015). *Sirat-e Jalal al-Din Mankbarni* (edited by M. Minavi). Elmi Farhangi.
- Zakariya Qazvini, M. (1961). *Ajayib al-Makhlukat wa Gharayib al-Mawjudat* (edited by N. Sabbouhi). Naser Khosro Central Press.
- Zamji Esfarzari, M. (1959). *Rauḍat al-Jannat fi Awsaf Madinat Heart* (edited by M. K. Emam). University of Tehran.
- Zavosh, M. (1996). *Mineralogy in ancient Iran*. Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Zolfaghari, H. (2016). *Popular beliefs of the people of Iran*. Cheshmeh.